

הרב ברוך אבערלאנדער

אב"ד ורב דקהילת חברה ש"ס - ליובאוויטש
בודאפעסט, הונגריה

האם מותר ליהודי להסתיר את יהדותו כשחושש מסכנה

או מפני חשש סכנה ב'מפקד אוכלוסין'* (ב)

ענף ג** - צדדי ההיתר והאיסור בתעודות שהשתמשו בהן להצלה בשנות השואה

תעודה משטרתית המעידה על מקום מגורים,
מקום עבודה וכיו"ב.

התעודות שבשני הסוגים האחרונים, שימשו כעין 'תעודת זהות' בזמנינו. רוב רובן של התעודות הללו היו כמובן מזוייפות. בענין זה דיברתי עם הישיש מר דוד שי' גור (גרוס), מי שהיה ראש הפעילים בתעשיית הניירות המזוייפות בבודאפעסט בשנת תש"ד, ואני מודה לו בזה על עזרתו בכיור הדברים. הוא סיפר לי שהוא וחבריו יצרו בסביבות 60-80,000 תעודות רישום-דיירים משטרתית; 10,000 תעודות-לידה; כמה אלפי תעודות המרה ועוד כמה אלפי תעודות שונות. זיוף תעודות רישום-דיירים היה יחסית קל יותר, שהרי עצם התעודה המודפסת היה אפשר להשיג בכל מקום, והיו צריכים לזייף רק את החותמות המשטרתיות. עוד יש לציין שכל יהודי שחי בזהות מזוייפת השתמש בכמה תעודות רישום-דיירים, שהרי היה צריך להחליף דירה מזמן לזמן, ובפרט כשהתעוררה חשד. מכל זה מתברר שרוב הניירות המזוייפים היו כאלו תעודות שלא היה רשום בהן דת.

זז.

עמדת ההלכה לדרכים השונים של השגת 'תעודות המרה'

השימוש ב'תעודות המרה', באופן שבעליה

זו.

תיאור התעודות השונות

טרם בואנו לצדדי ההלכה בזה, כדאי לתאר את התעודות השונות שהשתמשו בהן לשם הצלה. מדובר בשלשה סוגי תעודות:

א. תעודות המרה לדת הנצרות ('טויפשיין'). להשיג 'תעודות המרה', היו כמה דרכים: דרך אחת והיא הקלה, שהיהודי היה פונה לכומר הנוצרי, והלה הטבילו לנצרות, וקיבל על כך תעודה רשמית. דרך שניה היתה, שתמורת תשלום השיגו תעודה כזו. עוד דרך שלישית היתה, השגת התעודה באמצעות גוי. אותו גוי הציג עצמו בפני הכומר בשמו של שולחו, כאילו הוא היה יהודי. גוי זה טבל לנצרות, וקבל תעודת המרה על שמו של היהודי.

ב. תעודות רשמיות מזוייפות. תעודות אלו העניקו לבעליהן זהות חדשה, בשם שלא נשמע יהודי. והיה רשום בה שהוא נוצרי מלידה. סוג זה כולל תעודת לידה, תעודת תלמיד, או תעודת נישואין וכדומה. (ברוב התעודות הרשמיות, היה סעיף שבו נכתב לאיזה דת שייך בעל התעודה ו/או הוריו).

ג. תעודות אחרות. גם תעודות אלו העניקו לבעליהן זהות חדשה, בשם שלא נשמע יהודי, אך בהן לא צוינה הדת. כגון,

* לזכרון ולעילוי נשמת בני בכורי הבחור התמים מנחם מענדל ע"ה, נפטר י"ז שבט תשע"ב. וחביב עלי מאמר זה שחלק ממנו כתבתי ליד מטת חליו, והיה מתעניין ושואל בפרטי הדברים שנכתבו.
** ענפים א-ב נדפסו ב'אור ישראל' גליון סד עמ' קמ-קנת.

מראהו לגוי, הוא מתעהו לחשוב שמכיר דת זרה וכופר בעיקר ח"ו. וא"כ פשיטא ופשיטא דאסור לעשות כן, והוא בכלל דיהרג ואל יעבור". וראה גם הדרשה שנשא בענין זה ונדפסה בספרו 'כור השואה' (ח"א עמ' 158-176).

אבל למה שהנהיגו הבר"צ דפרעסבורג, שלא להעלות קוני תעודות אלו לתורה, לא הסכים ה'משנה שכיר', וכפי שכתב בהמשך דבריו: "אבל לענין אם לדחות אלו האנשים שלא עצרו חיל לעמוד בניסיון וקנו לעצמם אלו השטרות, אם להנהיג שלא לקרותם לתורה וכדומה לזה, שקלתי בדעתי להיות בשב ואל תעשה... וטעמא דילי, הא קיי"ל [רמב"ם הל' יסודי התורה פ"ה ה"ד] דאף בע"ז דיהרג ואל יעבור, [בדיעבד] אם עבר הוא פטור מעונש כיון דאונס הוא... וא"כ באלו הקונים שטרות כנ"ל, שהוא רק להראות לגויים בעת שיצטרכו להראות לפניהם... ומשום זה ודאי דעוד אין דינו כגוי, ודינו כישראל אשר לכל דבר. ע"כ כדי שלא לידחי אבן אחר הנופל, לדעתי עדיף בהיות בשתיקה... וכן עשיתי להלכה ולמעשה".

וראה גם תשובת הגאון ר' שלמה דוד כהנא, שנדפסה בשו"ת 'היכל יצחק' (ח"ב סי' פח) "למצוא זכות על הרבה יר"ש שעשו כן... [ד]נקרא אנוס ופטור... בע"ז הוי הפטור משום דעובד מיראה דפטור (סנהדרין ס"א, ב), וזהו (א) ג"כ הפטור של אותם שקבלו תעודות שהמה נכרים, אף דהוי כקבלת ע"ז מ"מ פטורים ממיתה ומלקות משום עבודה מיראה". [גם בשו"ת 'אגרות משה' (יו"ד ח"ב

אכן הוטבל בעצמו לנצרות, דרך זו בודאי אסורה בתכלית, כדין ע"ז שדינה יהרג ואל יעבור. אמנם בשו"ת 'מקדשי השם' דלקמן, מתאר "אנשים כאלו אשר יצאו ממש מהדת, או ע"י כתבים, או נשיהם או בניהם 'יצאו' כדי לחסות את אבותיהם... יש חשש שאם נשתיק להאבות, יתרבה הפרצה ח"ו ויאמרו האבות לבניהם שישתמדו כדי להציל אותם". וכתב לי (בשנת תשנ"ו) ש"ב הגה"צ הרב יעקב יצחק ניימאן זצ"ל בעל שו"ת 'אגורה באהלך', שבין היהודים האורתודוקסים, זה לא היה מצוי כלל. אבל בין היהודים הניאולוגים היו הרבה שהתנצרו באופן רשמי (אחרי גמר המלחמה עברו תהליך של חזרה ליהדות).

אלא שבתקופת השואה נתעוררה שאלה "בענין קניית טויפשיין [=האופן הב', רכישת תעודת המרה לנצרות, תמורת תשלום], להציל נפשו... שנתרבה זה המכה מהלכת של קניית שטרות כאלו שם במדינה, מחמת גזירות הקשות ר"ל". גם על אופן זה, כתב בשו"ת 'משנה שכיר' (יו"ד סי' קיא, ונדפס לפני זה בשו"ת 'ירושת פליטה' סי' כז)¹, ש"הבר"צ דק"ק פרעסבורג יצ"ו הנהיגו... למחות באלו שקנו לעצמם טויפשיין (תעודת המרה), שלא יעלו לתורה". אף הוא כתב ב'משנה שכיר' (שם) את דעתו הנחרצת בזה: "דרשתי במקלהות והודעתי להם חומר האיסור שיש בזה, ומהדין אסור לקנות שטר כזה, והוא בכלל יהרג ואל יעבור. כיון דבזה הוא מודה שמכיר דת זרה ר"ל, והוי כאומר בפירוש שהוא עכו"ם".

ועל יסוד דברי הרמב"ם הנ"ל ב'ספר המצות', כתב: "בשטר ההמרה הזה, כשהוא

1 לאחר עיון והשוואה נראה בעליל שתשובתו זו של ה'משנה שכיר' הועתק ועובד בשניוים קלים בשו"ת 'ממעמקים': חציו הא' של סעיף א אודות איסור השימוש ב'תעודות המרה' נמצא בשו"ת 'ממעמקים' ח"א סי' טו; חציו הב' של סעיף א האם לקרוא לתורה אלו שהשיגו 'תעודות המרה', האם יש להם דין אונס נמצא בשו"ת 'ממעמקים' ח"ה סי' טו, וראה גם שם ח"ד סי' יב האם חייבים הם בטבילה וקבלת דברי חברות; סעיף ב אודות ההיתר לרשום ראשי תיבות של דת אחרת בתעודות נמצא בשו"ת 'ממעמקים' ח"ה סי' ג עם הוספות (ראה למשל עמ' מה ד"ה ולפי שהועתק כמעט בלשוננו), ולפלא שכל הנ"ל נכתב ונדפס בלי להזכיר שם אומרו, ה"ה הגאון בעל 'משנה שכיר' הי"ד. וראה עוד לקמן הערה 72.

ומקבלים עליהם תשובה כפי שיוורו הבי"ד...".
 ובדבר הדרך הג', סיפר לי דודי הרה"ח ר'
 יחיאל שי' אבערלאנדער, שזכור לו שהיה
 דיבור על אפשרות להשיג התעודה באמצעות
 גוי, שיציג עצמו כאילו הוא היהודי, ויטבול
 לנצרות על שמו. ומשמע שהיו יהודים
 שהתירו לעצמם את זה, היות שבעצמם לא
 עשו מאומה, רק התעודה היתה על שמם.

יז.

התעודות המזויפות בשמות לא-יהודיים

בדבר התעודות מסוג הב', דהיינו
 התעודות המזויפות, שבהן נרשמו בשמות
 גוים, ובחלק מהן אף נכתב בהן בפירוש
 שבעל התעודה הנו נוצרי מבטן ומלידה,
 נחלקו הדעות², האם גם הן בגדר האיסור
 הנ"ל, ואפילו כדי להנצל מסכנת חיים, או לא.

בשו"ת 'דעת משה' (תולדות המחבר עמ'
 רלח) מסופר על הגה"ק ר' משה'ניו הי"ד
 מבויאן-קראקא שבשנות השואה נשאלה לפניו
 שאלה זו, "האם מותר ליהודי לסדר לעצמו
 מסמכים שיוזוהו כנוצרי ולא כיהודי, בכדי
 להינצל". אמנם "ברוב ענוותנותו לא רצה
 רבנו לפסוק, אלא הצביע לשואליו על מקורות
 בהלכה לתשובתו...". מתוך המתואר שם, לא
 ברור אם היה נוטה להיתר או לאיסור.

אולם כ"ק האדמו"ר מקלויזנבורג זצ"ל
 בספרו 'שפע חיים' (ח"ב עמ' רס) דעתו
 מפורשת שגם התעודות בשם של גוים
 אסורות. וכך הוא אומר שם: "גם בדורנו זה,
 בשנות הזעם, אמנם היו כאלו שעשו לעצמם
 תעודות בשמות גויים, ועי"ז ניצלו ונשארו
 בחיים. אבל מבינינו, איני מכיר אף אחד שהיה
 עושה דבר כזה. ורוב היהודים הלכו ברצון
 למות בטוח, ולא רצו להציל עצמם באופנים
 כאלו. ולהלכה קיי"ל בשו"ע יו"ד (סי' קנ"ז

סי' קכט) כתב, דאלו שהתנצרו בשנות
 השואה, אינם צריכים טבילה וגלוח שערות
 כשחוזרים ליהדות, כיון שהיה מאונס. וראה
 גם שו"ת 'מנחת יצחק' (ח"ד סי' ק.)].

גם הג"מ שמחה נתן גרינבערג אב"ד
 קעזמארק שבסלובקיה (שו"ת 'מקדשי השם'
 ח"א סי' צב) כתב בנדון זה: "הרבה מהם
 כשוגגים וטועים בחשבם שלא עשו בזה
 מאומה נגד דת תוה"ק, ועליהם בוודאי יש
 ללמוד זכות ולדונם כאנוסים... וכן הוא
 מפורש יוצא בשו"ע (יו"ד סי' קי"ט סעי' י"ב)
 האנוסים שנשארו בארצותם אם הם מתנהגים
 בכשרות בינם לבין עצמם ואין בידם להמלט
 למקום שיוכלו לעבוד את השם סומכין על
 שחיתתן ואין אוסרין יין במגען... יש לדונם
 כאנוסים, היינו אותן היוצאים שמתנהגים
 עדיין בדרכי היראה ונוזהרים מלעשות עבירות
 ואין לרחקם מצד הדין... [אולם] בודאי החיוב
 מוטל על הבי"ד, למען כבוד תוה"ק ולבל
 יתחלל כבוד שמים ח"ו, לתקן תקנות ולגדור
 גדר כפי האפשרי. וכדי לאיים, פרסמתי
 בקהלתי לפני איזה שבועות, שאלו היוצאים –
 המה מן[ופ]רשים ומובדלים מעדת ישראל בכל
 ענינים. ובאמת עשה זאת רושם גדול. אבל
 כשאני לעצמי, במסותרים תבכה נפשי על שבר
 בת עמי. וכלפי שמים יש לימוד זכות גדול על
 אחב"י, וצריכין אנו להשתדל כמה דאפשר
 לבל ידח ממנו נדח... וע"כ לפענ"ד יפרסם
 כהדר"ג מחותני [אב"ד נייטרא] שליט"א, קול
 קורא בלשון אשכנזי ובלשון המדינה בשם
 הרבנים... החיוב על כל אחד ואחד מאחב"י
 לפשפש במעשיו. ובפרט אלו היוצאים רח"ל,
 לתקן את אשר חללו ש"ש רח"ל. וכדי שלא
 יהי' מובדלים ומן[ופ]רשים מעדת ישראל בכל
 ענינים, יתודו ויפרסמו בביהכנ"ס ברבים,
 שמתחרטים בחרטה גמורה על יציאתם,

2 בענין זה ראה גם: "הצלה בזהות נכרית" בספר 'בסתר רעם' (עמ' 199-232), ו"שימוש בתעודות זהות של גוי
 בתקופת השואה" ב'תחומין' (כרך לא עמ' 440-453).

ס"ב) דמותר לשנות מלבושו כדי שלא יכירוהו, אבל אם שואלים אותו, אסור לו לומר שאינו יהודי. והגם שהגריעב"ץ פלפל בזה, מ"מ להלכה נקטינן כדברי השו"ע, דהוי בגדר אביזרייהו דע"ז, ובכלל בכלל נפשך – אפילו הוא נוטל את נפשך...". ברור מלולו שאין לחלק בין 'תעודות המרה' ותעודות של גוים, ושניהם בגדר אביזרייהו דע"ז³. [ועד"ז נמצא עוד ב'שפע חיים – דרשות חומש-רש"י תשמ"ב (פרשת תצוה, עמ' רנז), ופרשת יתרו תשמ"ג ד"ה למדים. וראה גם ב'תחומין', כרך לא, עמ' 447 הערה 19].

ברם, למרות שכתב ש"מבינינו איני מכיר אף אחד שהיה עושה דבר כזה", באזנינו שמענו, וידועים עשרות ומאות מקרים, שיהודים יראים וחרדים הצילו את חייהם ע"י השימוש בתעודות של גוים. בתוכם גם משפחת אאמו"ר ז"ל, והוא שהשיג את התעודות, בראשם. ואכן בספר 'לפליטה גדולה' (ברוקלין תשס"ח, עמ' עג הערה 24), ישנה עדות, שאחרי כניסת הנאצים להונגריה, התיר אדמו"ר הגה"צ בעל 'ויחי יוסף' מפאפא זצ"ל, להשתמש בתעודות של גוים אף לכתחילה. ואשר אין זה קשור לדין הנ"ל שביו"ד סי' קנז. כאשר נשאל ליסוד ההיתר, ענה: "איני יכול לענות לך על זה כעת, אבל אני אומר לך שברור שזה מותר!"

כ"כ גם בשו"ת 'משנה הלכות' (ח"ט סי' קע): "ולפענ"ד דלא מיבעיא דליכא בזה שום איסור לעשות תעודת זיהוי, אלא אדרבה מצוה איכא. דבזמן המלחמה הגדולה שהיתה סכנה מרחפת על כולנה, מצוה רבה עשה להציל עצמו וכל משפחתו שאפשר מיד הרשעים. ואלפים מבנ"י ניצלו באופן זה מאז ומלפנים, ואין פוצה פה ח"ו ומצפצף. וגם גדולי ישראל וצדיקים, כמה מהם ניצלו באופן זה כידוע

לכל".

יח.

הצנת עצמו כגוי בזמן השואה, אינו כמורה לדתם

צד להיתר בתעודות הללו מצאתי ב'לקט הקמת החדש' (ח"ד סי' קכח ס"ק קמ"ח), דבאותה תקופה שאני. ואלו דבריו: "בכלל להציל עצמו במכתבי גוי, יש לעיין אי אין לחלק בין גזירת שמד שבזמניהם ובין גזרת שמד הנאצים ימ"ש, שלא היו הורגים היהודים כדי להוציא מן הדת כבשמד מקדם, רק משום הגזע והמין אנושית. דאפילו אם נשתמד ר"ל, לא הי' מועיל ומציל... ואפשר גם אומר שהוא גוי בהנאצים, קיל יותר מעובד ממש. הגם להרא"ש ריש אין מעמידין, באומר גוי הוא – הוי כעובד, דאין כפירה יותר מזה, דהוי כמורה לדתם, אבל בהנאצים, אינו מושג גוי – שעובד ע"ז שלהם, רק [ש]הוא מין אנושי אחר. והוא דומה כצלם שעשה נבוכדנצר, שלפי הר"ת לא הי' ע"ז, שעשה לכבוד עצמו (פסחים דף נ"ג ע"ב [תוד"ה מה ראו]). וכן בהנאצים לא משום ע"ז, אלא שהיהודי מין אנשים אחרים".

וכ"כ הרב ישראל שציפנסקי בספר 'ארץ ישראל בספרות התשובות' (ח"ב עמ' שמא הערה 5): "...רבים וכן שלמים עשו כן [=שיכחיש ויאמר גוי אני] ונוצלו... ונראה דכש"כ בנ"ד שגזרו על כל מי שנולד יהודי ואפילו עובד עכו"ם עכשיו. שהרי אף המשומדים הרגו, שמותר לו להסתיר יהדותו. שהרי אינו נהנה כלל מאיסור ע"ז, שעבודתה לא תצילנו. ועוד שהרי הרא"ש הנ"ל... (כתב(ו) הטעם שבמה שאומר שהוא עכו"ם ה"ז כאילו מודה לדתם, וזה לא שייך כאן, כיון שאפילו

3 ומה שנאמר שם בהמשך הדברים "תעודות שמד", הרי זה צריך תיקון כי בפשטות לא מדובר שם בתעודות המרה, אלא בתעודות מזוייפות של גוים. ואכן במקורו באידיש נאמר בפעם הראשונה "גויאישע פאפירן" ובהמשך "גויאישע שריפטן", ובשניהם לאותו דבר נתכוון. תודתי להרב אריה לייבוש שמרלר על עזרתו בזה.

היה מודה ממש היה נהרג.

ומדויק בלשון הרא"ש, "שרוצין להורגו אם לא יהפוך לדתם ויהיה גוי כמותם". לפיכך כשאומר שהוא גוי, הרי זה כאומר בפירוש שהוא כמותם, דהיינו שמאמין בדתם ובמשיחם. משא"כ אצל הנאצים ימ"ש, ששנאת ישראל שלהם לא היתה לדת ישראל, אלא לעם ישראל וגזע היהודים. א"כ בשנות השואה כאשר יהודי אמר על עצמו שהוא גוי, לא דיבר כלל על אמונה ודת, אלא על גזעו.⁵ ומכיון שכך, בהצהרתו שהוא גוי, אין בזה משום הודאה לדתם. הלכך אין בזה איסור.

ומצאתי כדברים האלה בשו"ת 'היכל יצחק' (ח"ב סי' פט אות יא, וראה שם סי' צ-צא): "לפי מיטב ידיעותי עשו את עצמם ל'א(י)ריים', לאו דוקא לנוצרים. וכלום א"א היה ל'א(י)ריים' להיות כופרים בע"ז, אלא שאינם שייכים לגזע היהודי. ומשום זה בלבד

עד"ז מובא ב'לפליטה גדולה' שם, מה שהעיר בזה ש"ב הגה"צ הרב יעקב יצחק ניימאן זצ"ל בעל שו"ת 'אגורה באהלך':⁴ "רבינו לא אמר ח"ו כנגד הדין המוסכם בשו"ע (סי' קנ"ז ביו"ד). אולם מקור דברי השו"ע הוא מדברי הרא"ש פ"ב דמס' ע"ז, ושם מבואר שמיידי אם רוצים להעבירו מן הדת. ממילא אם יאמר על עצמו שהוא גוי, כאלו מודה ח"ו לדתם. אבל הרשעים הרגו אפילו המשומדים, כל שיש לו איזה אחיזה בזרע ישראל ר"ל, אפשר לומר ע"ז שאין שייך שהוא מודה לדתם".

והיינו כמבואר לעיל (פרק ב), שטעם הדין דכשאומר שהוא גוי הרי זה כ"הודה לדתם וקבל עליו אלוה שלהן", כיון ששנאת ישראל במשך הדורות היתה שנאה לדת ישראל,

4 ואעתיק בזה מתוך מה שכתב לי הרב זצ"ל במכתב תשובה משנת תשנ"ו: "כאשר הרשע כבש את אונגארן היו [כ]אלו שרכשו כתבי גוים ומבחוץ חיו כמו גוים ובחדרם הניחו תפלין ושמרו השבת ק' כפי האפשריות. ו[היה] גם מיעוט שגוים הסתירו אותם, ומזה החלק היו במציאות שהערל כפה אותם להמיר דתו, וע"ז אפשר לומר שהיו אנוסים".

5 ובלקוטי שיחות' (חלק לח עמ' 183) נדפס מה שכתב כ"ק אדמו"ר זי"ע מליובאוויטש (בשנת תשל"ט): "כל הפוגרומים שהיו ל"ע ול"ע ברוסיה, פולין וכו' היו רק מפני הדת, ובכ[מנה] מ[קומות] דגזירת גיטלר כשקבלו תעודה דנוצרי הוא ניצלו. ובכמה מקומות אמרו בפירוש ונעשה כן שהממיר דתו ניצל (אף שלא באשכנז עצמה)", וכנראה כוונתו שבהרבה מדינות שעשו חוקים נגד היהודים, היתה תקופה (בהתחלה עכ"פ) שאמרו שהחוקים אינם כוללים את היהודים שהמירו את דתם, אם כי החוקים הרשמיים של הנאצים ימ"ש בעצמם נעשו נגד כל היהודים, אף אלו שהמירו את דתם. הרבי שם ממשיך בהמשך לזה: "נגמר כבר ומפורסם שרובם דחללי גזירות דהשואה קדשו ש"ש וכו'...". וראה עוד מש"כ ב'ספר השיחות' תנש"א (ח"א עמ' 234 והערה 118 שם) ע"פ שו"ת 'חתם סופר' (יו"ד סי' שלג), ובענין זה האריכו לדון, ראה את דברי הגאון ר' יהושע משה אהרונסון ('עלי מרורות' עמ' 306): "נראה לי פשוט, כי היהודים שהומתו בכל מיני מיתות משונות, על עצם היותם יהודים, בלי כל סיבה נוספת – נקראת מיתתם 'קידוש השם', כיון שהומתו על עצם היותם בני העם הנבחרים ומתייחסים אליו יתברך" (ראה שם עמ' 307-305). ובשו"ת 'מנחת יצחק' (ח"א סי' פג אות א, סי' קלג אות ב) הווי כמסתפק בדבר. ראה עוד שו"ת מהרי"ץ דושינסקי (ח"א סוף סי' קכו), מאמרו של הרב ש"א פרדס ב'הפרדס' חשון תש"ו (שנה יט חוברת ח, ומשם בספרו 'אבני שמואל' ברורי הלכה סי' כט), תגובה לדבריו בשו"ת 'דבר יהושע' (ח"ה ענינים שונים סי' לו) [נדפס בשעתו ב'הפוסק' שבת תש"ו (סי' תתכא, והמשכו בגליונות שלא"ח ז), וראה מאמרו של הרב הלל פוסק ב'הפוסק' שם גליון טבת תש"ו (סי' תתטו, והמשכו בסי' תתכ), 'מכתב מאליהו' (ח"ג דף 346), שו"ת 'משנה הלכות' (חט"ז סי' קכא, תשובתו שנדפסה בשו"ת השב"ט ח"ח חו"מ סי' יב), שו"ת 'שאילת יצחק' (קמא סי' סח, תנינא סי' קג), 'שארית ישראל' (בקונטרס 'מעמק הבכא' שבסוף הספר עמ' יט-כא), 'אור המזרח' (כרך לו חוברת ג-ד עמ' 314-311) ובספר 'בסתר רעם' שם (עמ' 403-395). ובקובץ 'תל תלפיות' גליון א (בוראפעסט תש"ס, עמ' 37-36) נדפסה שאלתו של הרב ישראל אולמן (הי"ד) להגאון הראגצובר בעל 'צפנת פענח': "ועתה באתי לשאלו לגלות דעתו הרמה בזה, אם אותן מאחינו בני" אשר נהרגו ונטבחו ונשרפו באה"ק תובב"א זה איזה שבועות בעוה"ר ע"י הערבים ימ"ש [בפוגרום בחברון חודש אב תרפ"ט] אם הם נקראים קדושים, דהיינו אם קיימו מצות קידוש השם הנורא ית' וית', או נימא דל"ש קידוש השם רק בעת גזירת שמד שכופין לעבור על מצות ה' ואם לאו יהרגו, ונהרגו ולא עברו ע"ז קדשו שמו הגדול, אבל כשנהרגו מחמת שהם יהודים זרע אברהם יצחק ויעקב ולא מחמת אמונתם בה' אלוקי ישראל אלא בגדר חלקי האומה הקדושה, ואפי' ע"י שמד ח"ו לא היו מצילים את חייהם, אם גם זה לקידוש השם יחשב", עיי"ש. תשובת הגאון לא הגיעה לידינו. ובספר 'בינה ודעת' (סי' כ) כתב בענין זה כמה דברים תמוהים ואכמ"ל.

דהוי כמעשה ליש אומרים ביו"ד סי' א וסי' קפ"ה. וא"כ צריכין לחלק, [ד]לומר שהוא גוי אסור, ומלבוש מותר".

כוונתו למבואר בשו"ע סי' קפה (ס"ג): "אמרה לבעלה טמאה אני ואח"כ אמרה טהורה אני אינה נאמנת... ואם נתנה אמתלא לדבריה... נאמנת... אבל אם ראוה לובשת בגדים המיוחדים לימי נדותה ואח"כ אמרה טהורה אני, אע"פ שנתנה אמתלא לדבריה אינה נאמנת". וביאר הש"ך שם (סק"ה): "הטעם כתב ב"י בשם הרשב"א דמשום בוש או אונס מקרי ואמרה טמאה, אבל לעשות מעשה כולי האי, ללבוש בגדי נדה, אינה לובשת. וכן כתב הב"ח, ומסיים דהרי היה די כשתאמר לו טמאה אני ולא היה לה ללבוש בגדי נדה. ולא דמי לדלעיל סימן א' סי"ג בטבח שעשה סימן בראש הכבש כו', דהתם לא היה אפשר לו בענין אחר, אבל הכא היה אפשר שתאמר טמאה אני ולא היה לה ללבוש בגדי נדה ע"כ. וכן כתב בדרישה [אות א]. משמע מדבריהם דהיכא דלא היה אפשר לה אחר נאמנת. וכן כתב הרב בתשובה [שו"ת הרמ"א] סימן ב'..."

הוא ציין גם לדעת הי"א בשו"ע סי' א, וכוונתו למבואר שם (סי"ג): "טבח שעשה סימן בראש הכבש השחוט, שיהא נראה שהוא טרפה, וגם היה אומר שהוא טרפה, ואח"כ אמר שכשר היה ולא אמר כן אלא כדי שלא יקחו אותו וישאר לו ליקח ממנו בשר, כיון שנתן אמתלא לדבריו נאמן". וכתב בביאור הגר"א (אות מ): "עיי' לקמן סימן קכ"ז ס"א בהג"ה [בסופו] שכתב שם דין זה בשם יש מי שאומר" (ולכן ציין "ליש אומרים" אף שהמחבר בסי' א כתבו בסתם).

וכתב שם הש"ך (סי' קכז סקי"ט): "ולעיל סוף סי' א סי"ג כתב המחבר בסתם שהוא נאמן, וסתם הר"ב כותיה, וכאן כתבו הר"ב בלשון יש מי שאומר. משום שכתב ע"ז בדרכי משה וצריך לדקדק בסימן קפ"ה מדנה דלובשת בגדי נדה דלא מהני אמתלא. ואולי

איני יודע בבירור שנקראים מודים בע"ז. ומה שמפורש בשו"ע וכו' שאני, שבימיהם לא היה במציאות גוי שאינו מודה בע"ז. ואם לא היה מודה, היו הורגים אותו. וכיון שאמר שהוא גוי, הרי הודה בפיו בע"ז. וכך הבין הגוי שהיה מוכן להורגו. משא"כ בימינו שבודאי היו כבר אז הרבה אריים 'טהורים' – כלומר טמאים – שלא היו משתעבדים לדת".

אמנם ב'לקט הקמח החדש' דחה היתר זה. וכתב: "אבל קשה לחלק כן. דקב"ה ואורייתא וישראל חד הוא, ממילא כשכופר שהוא יהודי, ככופר באלקי ישראל". כוונתו לומר, שלמרות שהיהודי מכריז רק שאינו מגזע היהודים, אבל מ"מ זה כולל בתוכו גם שאינו שייך לדת היהודית. שהרי מי שאינו מגזע היהודים אינו יהודי. וא"כ גם זה אסור. וכבר הבאנו לעיל (פרק ד) מדברי מהר"ם מ"ץ וה'חפץ חיים', שגם לומר שאינו יהודי, אסור. אמנם עדיין יש מקום להיתרא הנ"ל דאפילו שאומר שאינו מגזע היהודים, עדיין יכול להיות שמאמין בדת ישראל. יתר על כן, אפשר גם שהוא שייך לדת ישראל. כגון שנתגייר. וכידוע שבהרבה מקרים (ואולי כולם?) היו הגרים יכולים להציל עצמם מידי הנאצים (ראה דוגמא לזה ב'כור השואה' שם עמ' 172-173). וכנ"ל ששנאתם היתה רק לגזע היהודים.

י"ז.

האם תעודות של גוים דינם כמו מלבושי עכו"ם?

עוד צד להיתר מעלה המחבר, שמא כתיבה אינה כאמירה. ומוסיף, ובפרט כאשר "לא הוא כותב, אלא בידו מכתב תעודת לידה על שם גוי א', ואינו על שמו האמיתי. וכשמראה התעודה, הוא כלובש מלבוש עכו"ם דמותר... כיון שאינו אומר שהוא גוי, רק מראה המכתב (התעודה). מאי שנא] מן מלבושי עכו"ם. הלא [מצינו כעין זה באיסור נדה, שהרי] לנדה גרוע אומרת שהיא נדה ואח"ז לומר אמתלא, מן כשלוש בגדי נדתה

והמוותר, ונפסק שלבישת בגדי נכרים אינה הכחשה כ"כ חזקה כמו באומר בפירוש שהוא גוי.

אמנם למרות שהראיה מדין נדה שאמרה טמאה אני נדחה, אין זה דוחה עצם חידושו, שתעודת נכרים בשעת הסכנה דינו כלבישת בגדי נכרים שמוותר. ועד"ז כתב הרב יהודה גרשוני במאמרו "השוואה בהלכה" (ספר יובל מוגש לכבוד הרב מרדכי קירשבלום, ירושלים תשמ"ג, סוף עמ' נו), ש"אפשר שרק בפה אסור להגיד שהוא גוי, אבל על"י שמראה לו דרכון או תעודה מזויפת אין כאן איסור, כמו שיהודי משנה מלבושיו שיחשבו שהוא גוי".

גם בשו"ת 'משנה הלכות' שם, מסתמך על דמוי התעודות של גוים למלבושי נכרים, ואלו דבריו: "ולפי זה ה"נ בדין, אף שאסור לומר לו שהוא עו"כ, אבל לא גרע מה שיש לו ניירות עכו"ם, ממשנה מלבושו, שלא יכירוהו העכו"ם שהוא יהודי, ואינו אומר כלום. ה"נ אם יבקשו ממנו תעודת זיהוי, יוציא להם ניירות של עכו"ם ויראה להם. והם כשיראוהו – יסברו שהוא עכו"ם ולא יכירוהו. והתם נמי עושה הוא מעשה גדולה שלובש מלבושי עכו"ם או כומר, והרואה יאמר עליו שהוא כומר עכו"ם, ו[אעפ"כ] מותר, כיון שלא אומר כן להדיא. ואדרבה ניירות קיל מזה. דהניירות לא הוי פרהסיא כולי האי, דכ"ע אין רואין הניירות שלו... כאן שאינו אומר לו כלל שהוא עו"כ, אלא אומר שם של הניירות [כלומר השם הכתוב בתעודה], ואפשר שיהיה יהודי ויש לו שם של עכו"ם. כה"ג יכול לומר השם אפילו לכתחילה בלי פקפוק...".

אמנם בשו"ת 'ברוך השם' (סי' עז אות ד) דחה הדמיון של 'פאס' [פספורט] = דרכון של גוי, למלבושי עכו"ם. דמלבושי גוים, אינן מוכיחים בודאות היותו נכרי. דאפשר שהוא יהודי, רק לבוש במלבושי נכרים. כמו שע"י כניסתו לבית של עכו"ם, מטעה אותם לדמות שהוא כאחד הנכרים. אבל עדיין אין זה מוכרח אצלם בודאות. ומהאי טעמא שבעצם

יש לחלק וצ"ע. עכ"ל. ועיין לקמן סימן קפ"ה ס"ק ה' לדברי הב"ח והר"ב בתשובה מיושב זה שפיר ע"ש". וכנ"ל כיון דלא היה אפשר לו לטבח בענין אחר.

גם הט"ז (סי' א סקכ"ב) הקשה על הדין הנ"ל, שמקורו ב'בית יוסף' בשם הרשב"ץ, מהמבואר בסי' קפה, "הרי דאין מחלק אלא בין דבור למעשה. דכל שהוא אינו דבור אלא מעשה לא מהני אמתלא. ומאי שנא הכא במעשה זה שעשה השוחט סי' בראש הכבש. ואין לחלק בין מעשה למעשה... ועל הרשב"ץ עצמו לא קשה מידי, דאפשר דסבירא ליה כדעת הטור בסימן קפ"ה] דאפילו הוחזקה נדה מהני אמתלא, אלא דאנן קיימא לן כרמב"ן דלעיל, אם כן לא קיי"ל ג"כ כהך דרשב"ץ". ומסיק: "נראה שאין להקל בפסק דש"ע בכאן בזה, מאחר שרמ"א הניחו בצ"ע". ועד"ז כתב שם סי' קכז (סק"ג).

ואחרי כל זאת תמוהים דברי ה'לקט הקמח החדש', מה שכתב שלנדה אמירה גרוע יותר לענין אמתלא ממעשה דלבישה. ודומה לזה, לבישת בגדי גוים מותר ודבור אסור. ומביא ע"ז ראייה מסי' קפה – הרי אדרבה שם מבואר דמעשה (לבישת בגדים המיוחדים לימי נדותה) חמור יותר מדיבור (שאמרה לבעלה טמאה אני). ואפילו הציון לסי' א (וסי' קכז) אינו מובן, שהרי כל הטעם שמהני אמתלא על המעשה של הטבח לפי התירושים הנ"ל, הוא משום דהתם מהני אפילו על מעשה ולא דמעשה יותר קל. ועל כן אין מכל זה ראייה לענין לבישת בגדי גוים, שזה יותר קל מדיבור (לומר שהוא גוי).

ובאמת אין דין דיבור ומעשה של האומרת נדה אני שייך כלל לדין דיבור ומעשה של יהודי המכחיש את יהדותו, שהרי בנדה אנו דנים על מידת הנאמנות של האמתלא שלה, ועד כמה מסתבר שתגיד טמאה אני בשעה שלא היתה טמאה, ונפסק בהלכה שבאם עשתה מעשה כבר אין נאמנות לאמתלא שלה, משא"כ בהכחשת יהדות אנו דנים על האסור

דומה למלבושי גוים שמותר.

ב.

האיסור לומר שהוא גוי, שמא יתנצר?

צד נוסף להיתר התעודות של נכרים, מעלה הרב זלמן אורי בספרו 'קדושת אברהם' (ח"א, לוס אנג'לס תש"ס, עמ' 93)⁶: "כאשר יהודי א[ו]מר לגויים שהוא עכו"ם – אם כי בלבו החליט להשאיר בן ברית – הרי בדרך כלל אמירתו זו הביאתו להמרת דת. כי הרי הנכרים לא הסתפקו באמירה גרידא, ובדרך כלל הובילוהו אל כנסייתם והכריחוהו להמיר את דתו בפרהסיא. אבל בימי השואה לא נתנו הנאצים ימ"ש לאחב"י שום ברירה...". לדבריו, האמירה איננה אסורה מצד עצמה. ולא נאסרה אלא שלא יבוא עקב זה להשתמד ממש ע"י מעשה. הוא מדמה, כנראה, איסור האמירה שהוא גוי, למש"כ ה'צמוקי יוסף' (ב"ק מ, א מדפי הרי"ף) גבי לא תספר עמו מאחורי הגדר, ד"כדי שלא יבא להמשך ולהכשל בעבירה ההיא, או שלא יהו בנות ישראל פרוצות בעריות, החמירו בלאו⁷ דהנך העבירות, כעבירות עצמן", הכא נמי, כיון דמאמירת "גוי אני" ימשך שישתמד ממש ע"י מעשה, על כן מחמירה ההלכה בזה כמו בע"ז עצמה.

אבל דבריו צע"ג, שהרי מדברי הרא"ש והשו"ע מוכח להדיא שהאיסור לומר שהוא גוי, אינו גזירה שמא ימשך. אלא שעצם האמירה אסורה מעיקר הדין. כי בזה "הודה לדתם וקבל עליו אלוה שלהן". והלכה מפורשת היא ברמב"ם (הל' ע"ז פ"ג ה"ד): "המקבל עליו אחד מכל מיני עבודה זרה באלוה, חייב סקילה... ואפילו חזר בו בתוך כדי דיבור". ומקורו במשנה (סנהדרין ס, ב). ולא דמי כלל לההוא דאחורי הגדר, שאינו

לנכרים גופייהו הוא רק בגדר ספק, לכן התיירו. אבל כאשר גורם להם להיות משוכנעים בתורת ודאי שהוא נכרי, כמו ע"י התעודות, "זה גופא הוא כפירה ח"ו והודאה להם", ואסרה תורה דבר זה. לכן, כשמציג להם 'פאס' המעיד על היותו גוי, היות שזהו האמצעי המקובל אצלם לברר זהותו, אי אפשר לומר שעדיין ספק בידם. ע"י התעודה הם מאמינים בודאות שהוא נכרי. א"כ זהו ממש כמו שאומר להם בפיו שעכו"ם הוא. ע"י"ש.

שיטת בעל 'ברוך השם' מובן בפשטות, הוא סובר דאין סברא אמיתית לחלק בין אומר שהוא גוי שיהיה אסור, ובין מתלבש כמו גוי שיהיה מותר, הרי בשניהם הוא מכריז או בדיבור או במעשה שהוא גוי. הסברא היחידה לחלק בין שניהם הוא על דרך ההיתר דדיבור המשתמע לתרי אפי שמתיר השו"ע, ועל כן כמו שבדיבור עצמו אנו מחלקים בין כשאומר ברור שהוא גוי (שאסור) ובין דיבור דמשתמע לתרי אפי (שמותר), על דרך זה יש לחלק במעשה, כשמתלבש במלבושי גוים, דזה נחשב כמשתמע לתרי אפי, שהרי אין כאן הוכחה או הכרזה חד משמעית שנושא הלבושים הוא גוי, משא"כ כשמראה תעודה שבו נאמר שהוא גוי, הרי זה כמכריז בפיו שהוא גוי.

ברם, גם לשיטת בעל 'ברוך השם' שאוסר, זהו רק בדבר תעודה שמפורשת בה הדת שאליה שייך. דכעין זה הוא נושא השאלה שדן בה שם, אודות תעודה שנרשם בה בפירוש שהוא שייך לכת הקראים (כדלקמן פרק כג). משא"כ תעודה (מסוג הג' הנ"ל), שלא נרשם בה הדת של בעל התעודה, כגון תעודת מגורים, או עבודה וכיו"ב, זה ודאי

6 הערת המערכת שנדפסה בספר 'קדושת אברהם' שם עמ' 94, נכתבה כנראה ע"י הגאון ר' עזרא בנימין שוחאט, ראש ישיבת אור אלחנן חב"ד בקליפורניה, וכוונתו ע"ד המובא לעיל מהספר 'לפליטה גדולה' בשם הרי"צ ניימאן.

7 צ"ע מה הכוונה.

אלא הרחקה מן האיסור.

ב'לקט הקמח החדש' מסיים: "וה' ירחם שלא יצטרכו לשאלות אלו, אבל צריכין לחפש זכות לאותם שהצילו עצמם באופנים הנ"ל". הרי שכל צדדי ההיתר שלו, לא נאמרו אלא בתורת לימוד זכות או בבחינת יישוב בדוחק, אבל לא להתיר את הדבר לכתחילה. אבל לעיל (פרק יז) הבאנו שה'יוחי יוסף' מפאפא וה'משנה הלכות' התירו דבר זה אף לכתחילה, וגם לחסידים ואנשי מעשה.

כא.

דת הנרשם בתעודות הגוים ומשתמע לתרי אפי

עוד כותב שם ב'לקט הקמח החדש': "וראייתי בספר ירושת פליטה (כצ"ל) תשובה בענין זה מבעל משנת שכיר הי"ד (בסי' כ"ז), בדין 'לקנות טויפשיין' מחמת גזירות הקשות, שבכלל יהרג ואל יעבור. ולא ביאר שם אם הוא תעודת לידה כנ"ל, או מכתב תעודה שהשתמד על שמו. ומובן שחילוק גדול".

לא כ"כ הבנתי מה שכתב "ומובן שחילוק גדול" בין תעודת לידה לתעודת המרה, שהרי כל צדדי ההיתר שהעלה הוא עצמו ב'לקט הקמח החדש' שם לפני זה (והובאו לעיל פרקים יח-יט) שייכים אך ורק בתעודות מגורים וכיו"ב שבהם לא רשמו כלל את הדת, אבל בתעודת לידה מזוייפת, שבו נאמר שפלוגי הנו נוצרי מלידה, מה חילוק בינו לבין תעודת המרה, והרי זה שמשמש בתעודת לידה מזוייפת מכריז שהוא בן דת אחרת והוא כמודה בדתם באותו אופן כמו זה שנושא תעודת המרה על שמו. והרי הרה"ג הנ"ל היה מיוצאי הונגריה והכיר את תעודות הלידה שבה רשמו גם את הדת.

אמנם באמת יש בשו"ת 'משנה שכיר' ו'ירושת פליטה' שם (אות ב) יסוד לחלק בין

תעודות המרה (המאשרת בפירוש שפלוגי התנצר והמיר דתו), לתעודת לידה מזוייפת, אף שנאמר בה שפלוגי הנו נוצרי מלידה. כי נאמר שם: "נשאלתי מרב גדול אחד, במעשה שבא לפניו באחד, שהיה לפניו ענין נחוץ ליסע למדינת הגר, אבל ישראל לא קיבל וויזום, רק בעלי דת אחר. ונשאל אם רשאי ליקח תעודה כזה, אשר נרשם בראשי תיבות שהוא בן דת R.K. שהוא ר"ת ראמיש-קאטויליש. וצדדתי להקל". ע"כ צ"ל דמיירי בנסיעה שהיתה נחוצה מאד "דלא סגי בלאו הכי", שהרי בלא"ה אין זה נחשב סכנה, "הואיל ומתחילה מכניס א"ע לכך לעבור דרך אותו מדינה". כפי שכתב הש"ך (סקי"ט) בשם 'תרומת הדשן' (שם) [וראה גם ב'ספר האשכול' מהדורת אלבק (ח"ב עמ' 133): "ומי הכניסן בצער הזה לשום סחורה ולשום הנאת ממון, דהא תינח מי שהוא לבדו במקום גוים והוא מסוכן בנפשו אע"פ שאסור – עושה משום סכנת נפשות. אבל מי שמשים עצמו באותן הדרכים ומציל עצמו באותן הכלים, ודאי א[י]סור גדול הוא".]

יסוד ההיתר האמור, הוא ע"פ המובא בספר 'תורת חיים' (בחידושים למס' ע"ז יז, ב ד"ה אי סיפא) להג"מ אברהם חיים שור (מגדולי רבני גליציה, נפטר ט' טבת שצ"ב): "שמעתי על גדול אחד מהקדמונים, ששאלוהו בשעת גזירה אם יהודי הוא, והשיב 'כן יו"ד'. כסבורים היו שמישיב להן בלשון אשכנז 'קייין יוד' (=לא יהודי), וניצול". והוא כפסק הש"ע דמותר לומר לשון דמשתמע לתרי אפי. (ב'משנה שכיר' שם העיר: "וחידוש דלא הובא מעשה זו בפתחי תשובה ובדרכי תשובה". אמנם זה מובא ב'באר היטב' למהר"י טיטקין כאן סקט"ז). עפ"ז כותב ה'משנה שכיר': "וא"כ גם בנדון שאלה הנ"ל, כיון דלא נכתב רק בר"ת, אותיות ר"ק, א"כ יכוון הוא על הקרא 'רק' [השמר לך] ושמור נפשך מאד פן תשכח את ה"א, והם יבינו כמו

Kath. אך מכיון שבדרך כלל לא היו כותבים בפירוט: Római Kat[h]olikus, הנה לכאורה גם על הרישום "רומ. קאט." עדיין ניתן לומר שמשמע לתרי אפי. כי ניתן לקרוא את האותיות הללו שלא כמשמען הרשמי והמקובל⁹. לפי שיטתו זו יש לפנינו צד היתר נוסף לתעודות של גוים, אפילו תעודות לידה וכיו"ב שנרשמה בהם הדת, כאשר הדת האחרת נרשמה באופן כזה שניתן לפרשה כלשון דמשתמע לתרי אפי.

כב.

האם ההיתר דמשתמע לתרי אפי הוא רק לת"ח?

כאמור, התירו זה של ה'משנה שכיר' מבוסס על דברי הרמ"א הנ"ל: "ואע"ג דאסור לומר שהוא גוי מ"מ יוכל לומר להם לשון דמשתמע לתרי אפי, והגוים יבינו שהוא אומר שהוא גוי, והוא יכוין לדבר אחר", ומקורו ממשמעות ה'נמוקי יוסף' (ב"ק מ, א מדפי הרי"ף), שמביא מנדרים (סב, ב), דאמר רבא, שרי ליה לצורבא מרבנן למימר עבדא דנורא אנא לא יהיבנא אכרגא. מ"ט, לאברוחי אריא מיניה קאמר. וכתב ה'נמוקי יוסף': "ופירושו המפרשים בשם התוס', עבדא דנורא – שעובד האש. שאותן שהיו עובדין האש, היו פטורים ממכס ומס. והתירו לפי שהצורבא מרבנן יודע לכוין בלבו כנגד הקב"ה שהוא אש אוכלה".

ויש להקשות ממש"כ הש"ך (סוף סקי"ח) בשם מהרש"ל (ב"ק פ"י סוף סי' יט), דדוקא לת"ח התירו לומר לשון דמשתמע לתרי אנפי, "דלא חיישינן שמא יתפקר לזלזל יותר. וגם מאחר שהוא פטור ממס, והאומות באים עליו בגולה. אבל לא בע"א וע"ש. וכן משמע להדיא בפירושו הרא"ש בנדרים (דף ס"ב ע"ב [ד"ה לצורבא דרבנן]), דדוקא לת"ח שרי".

שיבינו. ועיין בסנהדרין ד' מ"ו⁸ דמוכח משם דכתיבה הוא פחות מדיבור, ואם הגדול הנ"ל התיר לעצמו בדיבור כן כש"כ דיש להתיר לעשות כן בכתיבה. אבל לא החלטתי לעשות כן להלכה ולמעשה, זולת אם יסכימו עמדי גדולי הדור".

[להעיר, דמש"כ שיכוון הוא על הפסוק רק השמר לך ושמור נפשך מאד פן תשכח את ה"א, כוונתו ודאי לדברים ד, ט. אמנם האמור שם הוא, "רק השמר לך ושמור נפשך מאד פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך וגו'". ואילו מה שבדברים ה, יא, דכתיב השמר לך פן תשכח את ה"א, שם לא נאמרה המלה "רק". ואולי כונתו אכן לפסוק דברים ד, ט. רק השמר לך וגו', פן תשכח את ה"א וגו', והר"ת ה"א, היינו הדברים אשר וגו', דהיינו זכרון התורה ומעמד הר סיני.]

לדעת ה'משנה שכיר' נחשב השימוש באותיות RK כ"לשון דמשתמע לתרי אפי", מצד הפירוש במחשבתו וכוונתו לשמים, שהוא שייך לאלו שעליהם אומר הפסוק, "רק" השמר וגו'. ומדודי הרה"ח שמואל שי' אבערלאנדער שמעתי שאכן השתמשו למעשה ביסוד ההיתר הנ"ל (בשינוי קצת), שבאם היו צריכים להצהיר על דת, הורו שאפשר להצהיר R.K., ויחשוב בלבו הפירוש Rendesen Körületelt (=נימול כהלכה). והרב אברהם מאיר גלאנצר כותב ('המעין', ניסן תשע"א, עמ' 92) "שכוונת רבים מהם הייתה לראשי התיבות Rossz Kimondani (=רע לגלות). גם בשו"ת 'ישכיל עבדי' (ח"ו יו"ד סי' א אות ו-ז) מתיר על יסוד ההיתר דמשתמע לתרי אפי (אלא שלא הכיר את המציאות לאשורה, וחשב שמדובר בהצהרה בפני 'מסדר התעודות').

ויש להעיר שבהונגריה היו כותבים הרבה פעמים לא רק R.K., אלא Rom. Kat. או R.

8 ט"ס יש כאן, אולי הכוונה למבואר שם (מט, סע"א): שהן כפה ולא עשו, והוא באיגרת עשה. והפלא שבשו"ת 'ממעמקים' עמ' מה שם העתיק מדברי ה'משנה שכיר' עם הט"ס שבו.

9 והעירני תלמידיו האברך היקר מופלג בתו"ש ר' אשר שי' פייט מכאן, שבאם נשתמש בראשי-תיבות כדי למצוא

נפשו", אין הכונה להצלה ממות ממש, אלא הצלה ממצב של סכנת רעב ומחסור ר"ל. כדמשמע שם בהמשך, וביותר בשו"ת 'ברוך השם' (סי' עז בתחילת הסימן): "ע"ד החוק שיש מהקיר"ה שבקיוב וכיוצא בה, עיירות כאלה שאין רשאים יהודים לגור שם בשום אופן. אבל נכרים וכן קאראמיעס, שהם הקראים בלשון רז"ל, להן אין שום מוחה. ובמשך השנים הקודמים שעד כה, שנת תרמ"ז, לא הקפידה הממשלה כל כך על דבר החוק הזה, ונתיישבו שם כמה יהודים הם וביתם וזרעם, ומצאו להם פרנסתם בריווח. ועתה התעוררה הממשלה לקיים דבר המלך ודתו, להוציא כל היהודים הסותרים הבינוניים משם. ויצאו משם כמה מאות משפחות בני ישראל עניים ואביונים, כי נשבר מטה לחמם בסיבת הגירוש המר הזה. ויצא איש עברי אחד מאחיו... ולקח לו פאספורט כי הוא קאראים, למען יניחו אותו לגור שם, כי כבד הרעב והעוני בכל הארץ. כי ירא פן יחסר לחמו בצאתו ממקום הזה שהשתקע בו שם כמה שנים.

המהרש"ם פסק להיתר, ואלה נימוקיו: "נראה דלכו"ע אין איסור בנ"ד. וכדמוכח מהא דנדריים ס"ב דשרי לומר עבדא דנורא אנא להבריח ממכס דלישנא משתמע לתרי אפי, וכמ"ש רז"ל מהא דיו"ד סימן קנ"ז. וה"נ י"ל דבמחשבתו [מפרש 'קראי'] שקורא מקרא, אבל אינו כופר ח"ו בתורה שבע"פ... ובשעת הדחק כזה ובמלתא דרבנן יש להקל... וגם בלא"ה נראה דלישנא דקראים, לא נשמע למעט תורה שבע"פ, כיון שאינו אומר שהוא קראי בלבד... אך דמ"מ יש לפקפק שהרי כאן נכתב בהתעודה שהוא מהנאציאן [=לאום] של הקראים או [ג]לויבענסגאנאסען [=קהילה דתית] או לשון אחר כזה, וזה כמי שאומר שהוא מאמונה או [מ]אומה זו, ובזה לא יתכן

וא"כ מה בכך שהדת רשומה בתעודות הגוים בלשון דמשתמע לתרי אנפי, והלא למי שאינו ת"ח גם באופן זה אסור.

אמנם כבר העיר ב'כנסת הגדולה' כאן (הגהות הטור אות יח): "הרב בעל המפה בכאן סתם דבריו... דמשמע דלכל אדם הותר". וגם הביא שם מה שכתב הר"ן בנדריים (שם ד"ה עבדא דנורא): "וכי קאמר צורבא מרבנן, רבותא קאמר, דאפילו צורבא מרבנן שרי ליה למימר הכי, דהן סבורים לע"ז והוא לכו לשמים". והיינו לא כהש"ך הנ"ל, אלא דגם לעמי הארץ מותר. וראה בספר 'מקור מים חיים' ליו"ד שם, שג"כ העיר על דברי המהרש"ל ממש"כ הר"ן. והעיר על זה בשו"ת 'ממעמקים' (ח"ה סי' ג) עיי"ש.

ומצאתי בשו"ת מהרש"ם (ח"ח סי' קסו), שגם הוא פסק כן. ואף הקשה על הש"ך שלא הביא דעת הר"ן הנ"ל והרשב"א שם (ד"ה אמר רבא), דאדרבה, אפילו לצורבא מרבנן שרי, וכ"ש שאר בני אדם. וכתב: "ובודאי כדאי הם הרשב"א והר"ן לסמוך עליהם. ועיין בפתחי תשובה [סקי"ח] מ"ש בשם הבית יעקב [סי' קטו ד"ה ומכאן יש] בזה, ובשעת הדחק כזה ובמלתא דרבנן יש להקל". וכ"כ בהגהות 'דעת תורה' ליו"ד כאן.

בג.

"לשון דמשתמע לתרי אפי" גם כשאינו מסתבר?

השאלה שנשאל המהרש"ם היתה "אם מותר לפרושים ליקח במדינת קיר"ה [=קיסר ירום הודו, ממשלת רוסיה הצארית] תעודת מסע בשם 'קראי' [כלומר שבסעיף הדת שבתעודה, יוגדר מחזיק התעודה כ'קראי']. למען הציל נפשו".

מה שנזכר בשאלה אם מותר "למען הציל

לזה משמעות אחרת, ניתן לומר שזה מרמו לדוגמא ל-Reformellenes Ortodox Megjelenésű (=יהודי אורתודוכסי שמתנגד לרפורמים) או Közösségének Alárendelt Talmudtudós (=יהודי ת"ח שכפוף לקהילתו).

את עצמו. אבל באם אחת המשמעויות שמכיון בלבו לא מסתברת והמשמעות השניה פשוטה וכמעט ברורה, ככה"ג אין לשונו נחשב כלשון דמשתמע לתרי אפי, ודבר הלמד מענינו הוא מהי משמעותו האמיתית. כטענתו, דהכונה שבעל התעודה חכם וקורא מקרא, אינה עונה כלל להגדרה המבוקשת בדרכון. ועוד, שמלת "מקרא" אינה בלשון התעודה, אלא בלה"ק או לשון ארמי, זה אינו בכלל ההיתר של הרמ"א להחשב לישנא דמשתמע לתרי אפי.

אולם שיטת המהרש"ם אינה כן. אלא כל משמעות שיכולה להתפרש בדבריו, ואפילו משמעות רחוקה, אם לכך הוא מכיון, שפיר דמי. שהרי זה נחשב כלשון דמשתמע לתרי אפי. שהרי כשאנו קובעים את המשמעות לדבר מסויים הרי זה אומר רק שכיון שאין אנו יודעים למה התכוון האדם כשאמר או כשכתב את דבריו, אז אנו קובעים שמסתבר שהתכוון למשמעות המסתברת והנכונה של הדבר, אבל אין זה שולל מהאדם את האפשרות שיפרש את דבריו לא באופן המסתבר והנכון.

דוגמא לדבר מהלכות נדרים: "הנודר בחרם ואמר לא היה בלבי אלא חרמו של ים שהיא המכמורת, נדר בקרבן ואמר לא היה בלבי אלא בקרבנות מלכים... וכן כל כיוצא באלו הדברים שמשמען לכל העם איסור והוא אומר לא נתכוונתי אלא לכך ולכך, אם היה הנודר תלמיד חכם הרי זה מותר ואין צריך שאלה לחכם" (רמב"ם הל' נדרים פ"ב הי"ב), ומקורו במשנה נדרים (כ, א) ובגמרא שם. הרי דלמרות שהשתמש בלשון "שמשמען לכל העם איסור", בכל זאת מותר, אם פירש לעצמו את דבריו לא באופן הרגיל. ולהעיר מהדין שם (פ"ט ה"א) ד"בנדרים הלך אחר לשון בני אדם", ומש"כ הש"ך (יו"ד סי' רח סק"ה) [וראה גם בספרים שנשמנו ב'ספר המפתח' לרמב"ם (פ"ב) שם].

ועל דרך זה היא ההלכה שבשו"ע יו"ד שם (סי' רלב סי"ד, ע"פ נדרים כז, ב-כח, א): "הנודר או הנשבע לאנס, לא הוי נדר ולא

לפרש בע"א כלל. אבל י"ל דגם ישראל הם אומה כזו הקוראים תנ"ך, שאין משמעות לשון זה למעט תורה שבע"פ וכמש"ל... וא"כ אם יבטל בלבו, ובפרט שיאמר בפה מלא שמכוון רק שקורא תנ"ך אבל מאמין גם בתורה שבע"פ, יש להקל בפשיטות...".

בשו"ת 'ברוך השם' (סי' עח) נדפס מכתב שכתב המחבר להגאון מהרש"ם, כמה שבועות אחרי שהוא כתב את תשובתו הנ"ל. ובו משיג בחריפות על היתרו זה של המהרש"ם להתיר הרישום ד'קראי' בדרכון. וכך כתב: "בענין הפאס, הנה תקפיד הממשלה שיהיה כתוב בהפאס שמו ושם אביו ושם עירו וחניכתו, שהוא ג"כ דבוק וצרוף לשמו. ואח"כ תקפיד שיהיה כתוב מאיזה עם ואמונה הוא. אבל לא נשמע בכל אפסי ארץ שיהיה קפידא כלל לכתוב בבילעט [=כרטיס, תעודה] תואר האיש, אם הוא חכם או למדן או בעל צורה וכדומה. וא"כ איך תאמר שזה שכתוב בבילעט קאראים, היינו שקורא מקרא. אטו ראינו ושמענו בעולם שיכתבו כזה בבילעט שם תואר ומעלה של האדם. ומלבד זה הבל לומר כן, דאטו בפאס של הקיר"ה מדברין לשון הקודש או ארמית, שתוכל בשום רמז לפרש כן. הלא הא בכל מדינה ומדינה, בכתבה וכלשוונה תדבר ותכתוב. ובשלמא אם תפרש עליו שהוא מן הכת של הכופרים, שפיר הדבר שנכתב בבילעט כן, שכן קוראים אותו גם האומות כולן את הכופרים בתורת משה בשם קאראים. אבל אם תרצה לפרש שהוא קורא מקרא, א"כ מה לכהן בכית הקברות, ומנין בא שם זה לכאן לפאספורט".

שיטתו של הרב בעל 'ברוך השם' ברורה. לדעתו לא ניתן לומר על אמירה מסויימת שנאמרה בלשון דמשתמע לתרי אפי אלא אם כן האמירה סובלת את שתי המשמעויות בשוה בהקשר המדובר, דאיכא למימר הכי ואיכא למימר הכי. וכגון עבדא דנורא, שמשמעות "נורא" איכא למימר הכי ואיכא למימר הכי למה הכונה. בזה, אמרינן שהגוי הוא שהטעה

באזניו? שהוא גוי "השמיע" לו. וממילא "השמעה" (דהיינו אמירה) אסורה היא.

הוא הולך בזה לשיטתו המובאת לעיל (פרק יט), דמה שמותר ללבוש מלבושי גוים, הוא רק מפני שאין זו הטעיה ברורה שהוא נכרי. הוא הניח מקום לגוי להסתפק, דילמא אתרמי שהתלבש כן אף שהוא יהודי. ומה שהגוי מדעתו הסיק שהוא גוי, לא הוא עשה זאת בידיים. וזהו שכתב כדלעיל, שפספורט שאני, דכאשר מציג לו תעודה המעידה על היותו גוי, לא הניח לגוי מקום להסתפק. וממילא הרי זה כמו שאמר בפירוש שהוא גוי, ואסור.

אבל סברת המהרש"ם אינה כן. לדעתו אין האיסור וההיתר תלוי במה ששומע הגוי, אלא במוצא פיו של הישראלי. לפיכך, כאשר לדיבורו יש גם משמעות אחרת ואפילו בדוחק, ולזה כיוון בלבו, אין זו אמירה אסורה בעצם. ותו לא איכפת לן מה יפרש בזה הגוי. ויש להוסיף עוד, דהנה בשו"ע כתב טעם ההיתר דמלבושי גוים, "כיון שאינו אומר שהוא גוי", ותו לא מידוי. "כיון שאינו אומר דייקא, ולא כיון שהניח לגוי מקום להסתפק. אמנם מה'לבוש' לא משמע כן. דהנה ה'לבוש' ליו"ד שם (ס"ב), לא כתב כלשון השו"ע, שהטעם דמותר ללבוש בגדי נכרים בשעת הסכנה, "כיון שאינו אומר שהוא גוי". אלא הוסיף על דבריו, וכתב: "כיון שאינו אומר בפירוש שהוא גוי, הוא אינו עושה שום הודאה באלהותם, אלא שהם מטעים נפשם ואינם מכירים אותו". משמע דס"ל דאפילו כ"שאינו אומר שהוא גוי", אכתי צריכים לטעם "שהם מטעים עצמם" דוקא.

בהמשך לדין הנ"ל כתב הרמ"א אודות ההיתר דלשון דמשתמע לתרי אפי: "ואע"ג דאסור לומר שהוא גוי מ"מ יוכל לומר להם לשון דמשתמע לתרי אפי, והגוים יבינו שהוא אומר שהוא גוי והוא יכוין לדבר אחר". וב'לבוש' הוסיף: "שהגוים יבינו שהוא אומר שהוא גוי, והוא כוונתו לדבר אחר ואינהו

שבועה. לפיכך נודרין להרגין ולמוכסין... כדי ליפטר ממנו, ואומר: יאסרו עלי כל פירות שבעולם אם איני מבית המלך, ליפטר מן ההרג... וחושב בלבו יאסרו עלי רק היום, אף על פי שמוציא מפיו סתם וקיימא לן דברים שבלב אינם דברים, גבי אנס שרי...". והוסיף ע"ז הרמ"א: "ובלבד שלא יוציא בפיו דבר שהוא בפירוש נגד מה שבלבו" (וראה 'פתחי תשובה' סק"י דינו של זה שלא חשב בלבו שום תנאי אם יש לו התרה). ועד"ז בענייננו כמו שנתבאר בארוכה. וראוי לציין, שהמהרש"ם בסוף תשובתו אכן הפנה להלכה זו שביו"ד.

כד.

מחלוקת בגדר ההיתר ד"לשון דמשתמע לתרי אפי"

ונראה שמחלוקתם היא ביסוד וטעם ההיתר לומר בלשון המשתמע לתרי אפי. יותר מזה, מהי ההגדרה של "לשון דמשתמע לתרי אפי".

בעל 'ברוך השם' פירש, ד"משתמע לתרי אפי", היינו כאשר גם לגוי השומע הוא בעצם יכול להיות "משתמע" לתרי אפי. משא"כ אמירה כזו, שהשומע א"א שיבין בה את הכונה הנסותרת, אינה בגדר לשון ה"משתמע" לתרי אפי. ולמה, כי לפי דעתו ההגדרה ד"דיבור" או "אמירה", וההגדרה של "השמעה" – חד היא. לפיכך כשאנו באים לקבוע אם זו אמירה מותרת או אסורה, המדידה לזה, היא לפי און השומעת של הגוי, מה הושמע לו. אם הגוי אפשר לו לשמוע בתוך דבור זה את המשמעות המותרת, אזי אמירה (דהיינו "השמעה") מותרת היא. ומה שהגוי פירש כמו שפירש, לא איכפת לן. לא הישראל הטעהו ו"השמיע" לו שהוא גוי, הגוי השומע, הוא שהטעה את עצמו. אבל אם הישראל הטעהו, באמרו לו מה שאמר, בלשון שא"א לו לגוי להבין המשמעות הנוספת המותרת, נמצא שהטעהו. וא"כ מה השמיע

אינם דברים.

לפיכך, אמירה בלשון דאפשר שישתמע לתרי אפי – ואפילו בדוחק רב – אינה אסורה, אם מתכוין לפירוש המותר. דבעצם, אין כאן אמירה של הודאה בע"ז. ומה יתפרש באזני הגוי לא איכפת לך. ואפילו שהוא גורם לגוי לטעות, שפיר דמי. וזהו שכתב השו"ע, דמותר להטעותם וללבוש מלבושי גוים, "כיון שאינו אומר שהוא גוי". כלומר, היות שאין כאן אמירה אסורה מצד עצמה, הלכך מותר במקום חשש סכנה להטעות את הגוי.

ומה שמדברי ה'לבוש' משמע לא כשיטת המהרש"ם, אלא כשיטת בעל 'ברוך השם', לא קשיא, די"ל דמכיון שבשו"ע לא כתב טעמו של ה'לבוש', אלא רק "כיון שאינו אומר שהוא גוי", מתוך כך פירש המהרש"ם דדעת השו"ע היא דלא כה'לבוש', ופסק כוותיה.

בה.

"לשון דמשתמע לתרי אפי" בשהמשמעות רחוקה בתכלית?

והנה בדרכו של המהרש"ם דרך גם ה'משנה שכיר', אלא שהוא הרחיב את ההיתר הרבה יותר. וכל כך, שאפילו שיהיה כתוב בתעודה R.K., שפירושו ידוע היטב, אעפ"כ אם בלבו יפרש כונתו על מלת "רק" שבפסוק כמבואר לעיל, מותר. הגם שכונה נסתרת זו אינה פירוש כלל למה שכתוב בתעודה. אלא כרמז בלבד ל"רק" השמר לך, פן תשכח מעמד הר סיני. ופשיטא שהגוי בהכרח יפרש הכתוב בתעודה שהוא גוי קטולי. בכ"ז הורה דמותר, כי ה'משנה שכיר' סבר, דאפילו אם רק בדוחק רב משתמע לתרי אפי, שפיר דמי. (ולדעת בעל ה'ברוך השם' כמובן שזה חמיר טפי ממה שהתיר מהרש"ם. דכמה רחוק להכניס רמז על הפסוק "רק" וגו', בתוך תעודה ממשלתית. ובודאי שהטעיה גמורה היא.)

[אמנם לפי האפשרות הנוספת שהזכרתי לעיל (סוף פרק כא), שניתן לפרש הר"ת R.K.

דמטעי נפשייהו", הרי שוב פעם הדגיש ה'לבוש' שכל ההיתר הוא רק כיון ד"אינהו דמטעי נפשייהו".

וממשיך הרמ"א לכתוב: "וכן אם יכול להטעותם שהם סוברים שהוא גוי שרי". וגם כאן הוסיף ב'לבוש' ע"ד הנ"ל: "וכן כל כיוצא בזה שיוכל להטעותם שהם יסברו שהוא גוי מותר, דאינהו אטעי אנפשייהו". לשון כזה נמצא גם בשו"ת הרשב"א (ח"א סוף סי' פד), כלפי מה שאמר רבי אליעזר (עבודה זרה טז, סע"ב): נאמן עלי הדיין, שמוסיף הרשב"א לומר: "...שההגמון הטעה את עצמו".

וי"ל שמחלוקת המהרש"ם ובעל 'ברוך השם' היא ביסוד זה גופא. בעל ה'ברוך השם' למד כדמשמע מה'לבוש', שבכל אופן שטעות הגוי באה על יד הטעיה שלנו, אסור. כי אמירה שבהכרח תתפרש באזני השומע, שאומר על עצמו שהוא גוי, כאמירה מפורשת שהוא גוי היא, ואסורה. [ולפי זה אפשר לאסור את זה גם מדין מראית עין, ראה לעיל פרק ו.] רק אמירה כזו דאפשר שגם הגוי יכול להבין בה שתי המשמעויות, דהשתא הוא שהטעה את עצמו, רק היא מותרת. ולפי דבריו יתפרשו בפשטות דברי הרמב"ם ב'ספר המצות' (מצוה ט) גבי מצות קידוש השם: "נמסור עצמנו למיתה, ולא נתעהו לחשוב שכפרנו, ואע"פ שבלבנו מאמין בו יתעלה", דגם הטעיה אסורה ומותר רק במקרה "שההגמון הטעה את עצמו", ראה בזה לעיל (פרק ה).

משא"כ המהרש"ם סובר דהדין שאסור לומר שהוא גוי, הוא איסור מצד עצמו. אין הדבר תלוי במי ששומע, אלא מה הוא מוציא מפיו. עצם הבטוי בשפתיו שהוא גוי, משמעותו שמודה ששייך לאמונתם ודתם (כדלעיל מהרא"ש), וזה גופא איסור גמור בגדר כפירה. ויהרג ואל יעבור. ולא מהני מה שלבו לשמים ומחשב בלבו שאינו מקבל עליו דתם ואמונתם, נגד מה שאומר בפיו. כי הדבור עצמו הוא ה"חפצא דאיסורא", ודברים שבלב

לשיטת ה'אור זרוע', אבל לא לשיטת הרא"ש דקיי"ל כוותיה. וצ"ל דס"ל למהרש"ל ו'משנה שכיר' שדברי המהרי"ל לא נתקבלו להלכה, וכדעת הש"ך (סקי"ח) שהניח את דברי המהרי"ל הללו בצ"ע, ובפרט שמצינו בתורת חיים' הנ"ל שמביא מעשה רב מגדול אחד מהקדמונים דלא כשיטת המהרי"ל.

[בספר 'מתורתן של ראשונים' (לקידושין מט, א) כותב הרז"ו לייטער אודות חליפות מכתבים הנ"ל שבין המהרש"ם והמחבר 'ברוך השם': 'המחבר הזה (בעל 'ברוך השם') לבש עזו ולא הבין ולא ידע לפני מי הוא עומד, אבל התשובה לא נכנסה בתוך אוסף תשובותיו (של המהרש"ם), ואולי חזר מדבריו, ואולי נשארה בין התשובות הרבות בכ"י, וכמה כתבים נאבדו במלחמת תבל הראשונה". וכבר ביארנו את שיטתו של הגאון מהרש"ם, ודבריו במקומם מונחים, ואין סיבה לומר שחזר מדבריו.]

כו.

ארבע דרנות איסור בדין מי שמתיר יהדותו

לעיל (סוף פרק כב) העתקנו את מה שכותב המהרש"ם: "...ובשעת הדחק כזה ובמלתא דרבנן יש להקל...". ולכאורה מאד מעניין מה שיוצא מדבריו שכל איסור הסתרת היהדות זה רק מלתא דרבנן, שהרי פשוט לשינות הפוסקים מורים שזהו חלק ממצות עשה של קידוש השם, מהפסוק ונקדשתי בתוך בני ישראל (ראה לעיל פרק ה מדברי הרמב"ם). והרא"ש הלא כתב שבאמירתו הוא "כופר בעיקר", ופשיטא דהוי דאורייתא.

והנה על המבואר בשו"ע שם: "אם כדי שלא יכירוהו שהוא יהודי משנה מלבשו בשעת הגזרה מותר", הביא הש"ך (סקי"ז) את דברי 'תרומת הדשן' (שם): "ונראה דאפילו בשעת השמד שרי כה"ג. והא דאסור לשנות אפילו ערקתא דמסאנא [שו"ע שם ס"א], היינו

במשמעות יהודית בשפה ההונגרית, אולי המשמעות פחות רחוקה, ויותר דומה למש"כ המהרש"ם לגבי "קראי". אבל מ"מ אין זה מוסיף ביאור בסברת ה'משנת שכיר', שהוא הרי לא כתב אלא המשמעות הרחוקה ד"רק השמר וגו'".

והנה לעיל (פרק יח) הובא מש"כ ה'היכל יצחק' בהיתרם של תעודות הגויים, כיון ש"עשו את עצמם לאריים לאו דוקא לנוצרים", אלא ששוב מעיר: "...אלא שי"ל שכיוון שרובם של הגויים השתייכו לדתם, הרי זה כמודה בדתם, ועדיין יש להתבונן בזה", ולכאורה סבירא ליה כשיטת הרב בעל 'ברוך השם', שהרוב קובע את משמעות הדברים שאומרים, דאילו לשיטת המהרש"ם אפילו באם "רובם של הגויים השתייכו לדתם" אין זה קובע את משמעות המלים שאמר, שהרי לשיטתו אפילו משמעות רחוקה אינה נדחית כלל.

אמנם ראה אלימתא לסברת מהרש"ם וה'משנה שכיר' יש מדברי ה'תורת חיים' שהובא לעיל (פרק כא): "שמעתי על גדול אחד מהקדמונים ששאלוהו בשעת גזירה אם יהודי הוא, והשיב 'כן יו"ד', כסבורים היו שמשיב להן בלשון אשכנז [קייין יהודי], וניצול". פשיטא שאין שום מקום שהגוי יחשוב שעונה לו בלה"ק "כן – יהודי". בהכרח שיבין המלה "קייין יוד" שאינו יהודי. ואעפ"כ התיר. הרי דמהני מה שמשמע לתרי אפי, ואפילו בכה"ג.

אמנם לכאורה עומד לנגד שיטת המהרש"ם וה'משנה שכיר' דברי המהרי"ל שהובאו לעיל (פרק ג), שלדעתו כל שאמר דבר שמשמעו נוטה באופן ברור למשמעות אחת (וכגון שאמר "גוי אני"), אין לומר שזה נחשב כ"לשון דמשתמע לתרי אפי" כיון דלבו לשמים, ואין הוא יכול לפרש את דבריו לא במשמעות הפשוטה והמסתברת (שכוונתו ל"גוי קדוש"). וראוי לציין שגם המהרי"ל מציין לדין שנודרין להרגין ולמוכסין, אבל רק

כשיטת המהרש"ם מפורש בשו"ע: "אבל אם כדי שלא יכירוהו שהוא יהודי משנה מלבושו בשעת הגזרה מותר, כיון שאינו אומר שהוא גוי" – הרי כתב בפירוש דכדי שלא יכירוהו מותר רק לשנות את לבושו, ומדגיש בטעם ההיתר: "כיון שאינו אומר שהוא גוי". הרי כאן ראייה ברורה לשיטת המהרש"ם דעכ"פ מדרבנן הרי זה אסור. גם בשו"ת 'ברוך השם' שם (סי' עז אות ד) רצה לומר דבאם היהודי מסתיר את אמונתו והגוי לא הכירו מעולם שהוא יהודי שזה, אבל שוב דוחה כנ"ל על פי דברי השו"ע הנ"ל, אבל לא נחית לחלק כדברי המהרש"ם בין האסור מדאורייתא לאסור רק מדרבנן.

(ג) המבואר בשו"ע ש"כדי שלא יכירוהו שהוא יהודי משנה מלבושו", ויש כאן תרתי למעליותא: הגוי בכלל אינו מכיר בהלה שהוא יהודי, והיהודי רק מטעה את הגוי אבל אינו אומר בפירוש שהוא גוי, ובזה נפסק דמותר לכתחילה אף בשעת הגזירה.

נידון המהרש"ם דומה לדרגא השניה דלעיל, שהרי גם שם מדובר ביהודי שמלכתחילה מסתיר את יהדותו שלא יכירו בו פקידי הממשלה, ועל כן הוא כותב: "...ובשעת הדחק כזה ובמלתא דרבנן יש להקל...".

(ד) לכאורה מצינו עוד דרגא רביעית בהסתרת היהדות, והוא מה שנשאל בשו"ת מהרשד"ם (יו"ד סי' קצט, מובא בקיצור ב'כנסת הגדולה' הגהות הטור אות כא) אודות "אלו שבאו מפורטוגל והיו להם שמות כשמות הגוים, ואחר שבאו לבקש את ה' ואת תורתו משנים שמם לשמות בני ישראל, ויש להם צורך לכתוב ממקום אשר הם יושבים ביהדותם אל המקום אשר היה להם שמות כשמות הגוי, אם לקרוביהם ואם למי שנושא ונותן ממנם, אם יכולים לכתוב ולשנות שמם כשמות אשר היו להם בגיותם, או אם יש חשש איסור בדבר מפני שנראה מקיים היותו עדין גוי ובלתי מודה בתורת ה'".

דווקא כשמכירים בו שהוא יהודי ורוצים לכופו שישנה מדתו מנהג יהודים, חייב למסור את עצמו שלא יחלל השם, אבל כשעושה את עצמו כנכרי כדי שלא יכירוהו שהוא יהודי ליכא חילול ולא מידי" (וראה בספר 'מקור מים חיים' ליו"ד שם מה שהעיר על דברי הש"ך). וביאור דבריו נראה, דענין חילול השם, היינו כשאונסים אותו כיהודי לעבור על מצות התורה. כי זה גופא שמראה לעיני הגוים, דאף שהוא יהודי, הוא מוכן לעזוב את אמונתו ולעבור על המצות כשמכריחים אותו, זהו חילול השם. וממילא זה שייך רק כשהגוי מכיר בו שהוא יהודי, ובשביל האונס הוא מוכן לעזוב את אמונתו. אבל באם מתחילה אינו מכיר בו שהוא יהודי, אין כאן חילול השם.

על פי האמור יצא לנו, דשלש דרגות שונות הן במי שבא להסתיר יהדותו:

(א) כעין המבואר בפסקי הרא"ש דלעיל: "...דכיון שרוציין להורגו אם לא יהפוך לדתם ויהיה גוי כמותם, ודאי כשאומר גוי הוא, הודה לדתם וקבל עליו אלוה שלהן" – באם מדובר שהגוי מכיר ביהודי ויודע את אמונתו, הרי אז באם היהודי אומר שהוא גוי כדי להינצל, הרי הוכיח להגוי שהוא אינו דבק באמונתו, וזה חילול השם שאסור מן התורה, וספיקא דאורייתא לחומרא.

(ב) כעין מקרה המבואר בפסקי הרא"ש, אלא שמדובר שהגוי אינו מכיר את היהודי ואמונתו, והיהודי מסתיר את אמונתו ואומר שהוא גוי כדי שלא יכירוהו ויהרגוהו – כיון שהגוי אינו מכיר בהלה שהוא יהודי, על כן אין כאן חילול השם דאורייתא, אבל גם זה אסור מדרבנן כיון שהרי בכל זאת הוציא בפיו והכריז שהוא גוי, וגם ע"ז נאמר ד"כשאומר גוי הוא הודה לדתם וקבל עליו אלוה שלהן".

והנה בשו"ת 'ממעמקים' שם סובר "דהיכא שאינם יודעים ומכירים בו שהוא יהודי בזה אין איסור כלל להטעות אותם ולומר שהוא עובד כוכבים", אבל לכאורה

האדם עצמו וגופו בפני הגוי, שלא יחשבוהו לגוי, ולפי זה במי שחותם את שמו בשם עכו"ם במכתב או מסמך שאינו הולך למרחקים יש מקום לאסור.

בו.

המחזיק בתעודות הגוים אינו נחשב כמודה בכך

המהרש"ם שם הוסיף עוד צד להיתר השימוש בתעודות שהדת והלאום שבהם מזוייף: "ועוד נראה דכיון דהוא אינו אומר כלום וגם אינו כותב כן בעצמו רק שמקבל את התעודה של המעטריק [=לידה] ותעודת המסע מידם לידו, בזה ליכא שום הודאה, וראיה מתשובת הרשב"א [ח"ב סי' קפה] שהובא [ב]ב"י חו"מ סימן רכ"א דגם בנכתב בשטר שנתחייב הלוקח אלף זהובים וקיבל השטר לראיה ליכא הודאה בכך ע"ש, וה"נ בזה".

והנה ברשב"א שם מדובר ב"ראובן שלקח קרקע משמעון בשטר והחזיקו בשטר, וכתוב בשטר המכירה היוצאה מתחת יד ראובן הלוקח: שמכרו לו שמעון באלף דינרין. אחר כך פרע ראובן לשמעון תשע מאות דינרין. וכשבא שמעון לגבות ממנו המאה דינרין הנותרין, טען ראובן: מעולם לא הודתי אותו סך... ולא קבלתי השטר אלא כדי שיהא לראיה על קניית הקרקע, ופסק הרשב"א: "טענת ראובן, שטען: שלא קבל השטר אלא כדי שיהא לו לראיה אחר שפרע מה שפרע, טענה יפה היא".

ויש לעיין מהו הדמיון מזה לענינו, שהרי בתעודות המזוייפות עיקר תועלתם הוא מה שנאמר בו שהוא בן דת אחרת, וא"כ אינו יכול לומר שמעולם לא הודה במה שרשום בו. גם לא הבנתי מה שכתב המהרש"ם ש"אינו כותב כן בעצמו רק שמקבל את התעודה... מידם לידו", והרי למרות שאינו כותב את התעודה בעצמו הרי בכל זאת הוא זה שביקש והשתדל

בתשובתו הוא כותב: "אמת כי מדת חסידות לא קאמינ' דודאי מדת חסידות הוא להרחיק האדם עצמו בכל מיני הרחקת שאיפשר... אכן מן הדין נר' בעיני דבר ברור שאין בזה חשש איסור כלל...", ומעלה כמה צדדי היתר, ומסיים: "כ"ז נר' לע"ד שאינו אלא לא לרווחא דמלת' להפיס דעת השואל, אבל כפי האמת כל מה שאוסרים ומחמירים הפוסקי' ז"ל אינו אלא שלא ישנה האדם עצמו וגופו בפני הגוי, שלא יחשבוהו לגוי ויאמרו ויראו באצבע פ' זה גוי הוא ואיכא חלול השם, אבל במה שכותב צרכיו ואח"כ חותם שמו כשם גוי ומי שנשתל' אליו הכתב יודע בודאי שהוא יהודי, ואחרי' הרואים הכתב חושבים שנכסים אלו אינם מיהודי אלא מגוי ואינם יודעים האיש בעצמו, וכ"ז ג"כ אינו דבר של פרהסיא דלימא דאיכא חלול השם חלילה, מותר".

ולכאורה כוונתו דאפילו לפי הסברא ד"יש חשש איסור בדבר מפני שנראה מקיים היותו עדיין גוי ובלתי מודה בתורת ה'" אין כאן חשש איסור, כיון שמדובר במכתב הנשלח למרחקים ואלו הרואים את המכתב אינם מכירים כלל את כותב המכתב, א"כ אין כאן אדם מסויים הנחשב בעיני הגוים כמודה באמונתם.

ויש להוסיף, שלמרות שלא הדגיש זאת בתשובתו אולי התיר המהרשד"ם כל זה רק מפני הפסד מרובה.

והיעב"ץ בספרו 'בירת מגדל עז' שם (אות נב) כתב: "אסור לחתום שמו בשם עכו"ם, ויש מקל במקום הפסד מרובה, ואינו נראה". נראה לכאורה שהתכוון לדברי המהרשד"ם דלעיל שהוא זה שמקיל לגמרי במקום הפסד מרובה, ויל"ע בנימוקי האיסור לשיטתו ובמה הוא דוחה את כל צדדי ההיתר שבמהרשד"ם. שוב חשבתי דיש מקום לאסור גם לפי המהרשד"ם, שהרי אחד מיסודי ההיתר של המהרשד"ם הוא כיון שהמכתב נשלח למרחקים והאיסור אינו "אלא שלא ישנה

מהפקיד הממשלתי שיכתוב בו את הדת האחרת הרי בזה הוא מודה בדת האחרת וכופר בעיקר.

* * *

ענף ד - ביאור שיטת רבינו יהודה החסיד ב'ספר חסידים'

ובסוגיא זו יש להאריך בביאור מה שכתב רבינו יהודה החסיד ב'ספר חסידים' (סי' קצט, סי' רכא) ואכמ"ל.

* * *

שיכתבו בו שהוא קראי (או בן דת אחרת), ואינו דומה כלל למבואר ברשב"א, שהלוקח לא ביקש שירשמו בו שהשדה נמכרה באלף זוז ועל כן יוכל לומר שמעולם לא הודה בכך.

וחשבתי שאולי גם היתר זה עיקרו הוא על דרך ההיתר ד"לשון דמשתמע לתרי אפי", שהרי לפי פסק הרשב"א יוצא שאדם יכול להחזיק בשטר שאינו מודה בחלק ממה שרשום בו, א"כ כשיהודי בשעת דחקו מראה שטר זה לגוים כדי להציל עצמו - אין זה נחשב כאילו הודה במה שכתוב בו, ועל כן מותר להשתמש בו. ועצ"ע שהרי כשמבקש

דרגת התשובה השייכת גם בצדיקים

שובה ישראל עד הוי' אלקיך, ויש לדייק אומר "עד הוי' אלקיך", דהול"ל שובה ישראל להוי' אלקיך. גם מדוע מזכיר ב' השמות הוי' אלקיך ולא אמר "עד הוי'" סתם. וכן יש לדייק מה שנקט כאן שם ישראל שהוא שם המעלה, דלכאור' מאחר דאיירי במי שנכשל בעוון הוי' מתאים היותר לנקוט שם יעקב מלשון עקב ולא שם המעלה. אך הענין דפסוק זה אינו מדבר מענין תשובה עון כפשוטו, אלא מדרי' נעלית בתשובה השייכת גם בצדיקים. וענינה של תשובה זו הוא, שהאדם יתעלה כ"כ עד ששם הוי' שהוא למעלה מן הטבע יעשה אלקיך, כוחך וחיותך. דשם אלקים, בגימטריא הטבע, מעלים ומסתיר על האור האלקי שלמעלה מן הטבע, ותשובה אמיתית היא כאשר האדם מתדבק באלקות כ"כ עד שמתבטלים כל ההעלמות והסתרים דשם אלקים והאור דשם הוי' שלמעלה מן הטבע מאיר בנפשו בתכלית הגילוי. (לקו"ת דרושים לשבת שובה)

אהבה לכל אחד מישראל לסימן טוב

יהא אדם רגיל לאכול בריש שתא וכו', בין הדברים שמוזכר בחז"ל לאוכלם בשביל סימן טוב, יש בהם דברים שבאמת אינם מיני מטעמים טובים, כגון כרתי סילקא וכיוצ"ב, רק שנמצא בהם איזה דבר טוב, ולא יזוה צורך בשמא או בטעמא, ומפני החלק הטוב ההוא אוכלים אותם משום סימנא מילתא היא, וזה בא לרמז לנו לאהוב את כל איש מישראל, ואפילו למי אשר בכל השנה אינו אהוב, עכ"פ בר"ה יהי' עמם באהבה ואזוה וריעות לסימן טוב, ואולי עי"ז יהי' לו לסייע, להיות גם בכל השנה עמם באגודה אחת באהבה. (זר זהב)